

Залмоксисъ.

Отъ Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

Въ своята рецензия върху книгата на Roth, Geschichte der christlichen Balkanstaaten, извѣстниятъ ромънски историкъ N. Jorga¹⁾ казва слѣдното: „Една история на християнскитѣ Балкански държави никъкъ не е невъзможностъ; ала тя изисква твърдѣ широкъ кръгъ идеи и може да се изложи само въз основа на изчерпателно познаване всички тракийски, римски, византийски прѣдусловия и на националното развитие на разнитѣ племена, страни и култури. Трѣбва най-напрѣдъ да се изрови тракийското прѣдание въ земледѣлието, въ домостроежа, въ облѣклото, въ езика, въ цѣлата етническа душа“.

Не ще съмнѣние, тия думи на учения историкъ сж много прави. Изучаването на старитѣ траки трѣбва да бжде важна задача на домашната ни историческа наука. Трѣбва да се събератъ и проучатъ всички свѣдѣния на класическитѣ автори върху тракитѣ, колкото и оскъдни да сж тѣ; трѣбва да се изровятъ изъ недрата на земята остатъцитѣ отъ тракийската култура, които ще бждатъ още по-цѣнни отъ писменнитѣ свидѣтелства на авторитѣ; само така ще можемъ да проучимъ влиянието, което сж упражнили тракитѣ върху съседитѣ си, така ще можемъ да издиримъ и тракийскитѣ елементи въ българската култура.

Въ слѣднитѣ редове ще се занимаемъ съ едно отъ важнитѣ тракийски божества, именно съ бога на гетитѣ Залмоксисъ.

Най-важното извѣстие за Залмоксиса ни дава Херодотъ. Ибо трѣбва да забѣлѣжимъ, че неговитѣ свѣдѣния за нравитѣ, обичаитѣ, религията на разнитѣ народи и племена, иматъ голѣма стойностъ. Благодарение на неизчерпаемото си любопитство, на развитата си наблюдателна дарба, той можалъ да събере богатъ етнографически материалъ, който ни дава право да дадемъ Херодоту важно мѣсто и въ областъта на етнографическата наука²⁾.

¹⁾ Literar. Centralblatt, 1907, n° 41, с. 1301.

²⁾ в. Grassl, Herodot als Ethnologe, 1904, стр. 70.

Наистина Херодотъ ни поучава повече върху култа, отколкото върху сжщството на божеството, но при все това трѣбва да излѣземъ отъ неговитѣ свѣдѣния.

Въ IV кн. гл. 94 на съчинението си, като говори за гетитѣ, Херодотъ казва :

„За безсмъртието тѣ мислятъ така: тѣ не вѣрватъ, че умирають, ами че умрѣлиятъ отива при бога (δαίμονα) Салмокисъ. Едни отъ тѣхъ наричатъ тоя сжщия Гебелеизисъ. Всѣки петъ години избиратъ съ жрѣбие помежду си едного, когото пращатъ пратеникъ при Салмокисъ, и му поржчватъ това, отъ което всѣки пжтъ се нуждаятъ. Изпращатъ го по тоя начинъ: нѣколцина отъ тѣхъ, отредени за това, държатъ три копия, други пъкъ улавятъ пратеника за краката и ржцѣтъ, размахватъ го въ въздуха и го хвърлятъ върху копията; ако умрѣ, прободенъ отъ тѣхъ, вѣрватъ че богътъ имъ е благосклоненъ; ако не умрѣ, тѣ обвиняватъ пратеника и казватъ, че е лошъ човѣкъ; слѣдъ като сж го обвинили, пращатъ друго; поржчкитѣ обаче му даватъ, додѣ е още живъ. Сжщитѣ тия тракийци хвърлятъ стрѣли срѣщу гърма и свѣткавицата нагорѣ къмъ небето и заплашватъ бога, вѣрвайки, че нѣма други богъ освѣнъ тѣхния. 95. Както се научавамъ отъ гърцитѣ, които живѣятъ по Хелеспонта и Понта, тоя Салмокисъ билъ човѣкъ и служилъ като робъ въ Самосъ, и то на Питагора, сина на Мнесарха. Слѣдъ това билъ освободенъ, спечелилъ си много богатство, съ което се върналь у дома си. Понеже тракийцитѣ живѣели злѣ и били глупавички, тоя Салмокисъ — който познавалъ йонийския начинъ на живота и по-прѣфинени нрави, отколкото тракийскитѣ, понеже се събираль съ Елинитѣ и съ Питагора, единъ отъ първитѣ гръцки мждърци — си съградилъ една зала, въ която приемаль на-гости първенцитѣ граждани и като ги угощаваль ги училъ, че нито той самъ, нито сътрапезницитѣ му, нито потомцитѣ имъ ще умратъ нѣкога, ами че ще идатъ въ едно мѣсто, дѣто ще живѣятъ вѣчно и ще иматъ всичко добро. Додѣто вършелъ и говорѣль това, сжщеврѣменно накараль да му направятъ подземно жилище, и когато било готово, изчезналь отъ тракитѣ, и слѣзълъ долу въ подземното си жилище, дѣто прѣкараль три години. Тѣ (тракитѣ) чезнѣли за него и го оплаквали като умрѣль. Но на четвъртата година той наново се явилъ между тракитѣ и така тѣ повѣрвали въ това, което имъ говорилъ Салмокисъ. 96. Това направилъ той, както казватъ. Азъ пъкъ относително подземното жилище, не искамъ да не вѣрвамъ, но не мога и да вѣрвамъ много. Азъ мисля, че тоя Салмокисъ е живѣль много години прѣди Питагора. Дали е сжществуваль нѣкой човѣкъ

Салмоксисъ, или той е нѣкой домашенъ богъ (δαίμων) на гетитѣ, достатъчно за него“³⁾.

Думитѣ на Херодота : Οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήκες καὶ πρὸς βροντῆν τε καὶ ἀστρατῆν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλεύουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον, даватъ поводъ за извѣстно съмнѣние; въпросътъ е именно, какъ да разбираме думата τῷ θεῷ слѣдъ ἀπειλεύουσι. Stein въ коментираниото си издание на Херодота (II т. 2 кн., 4-то изд. стр. 91) мисли, че τῷ θεῷ се отнася къмъ Залмоксисъ и че слѣдователно той е богъ на небото. Сжщото мнѣние подържатъ и други. Противъ него обаче се изказва E. Rohde⁴⁾; ако подъ τῷ θεῷ разбираме гетския Залмоксисъ, казва той, тогава мотивирането на заплашването съ това, че гетитѣ считатъ него за едничкия истински богъ, е безсмислено. Затова Rohde мисли, че тукъ подъ думата τῷ θεῷ трѣбва да се разбира „небото“ споредъ гръцката употреба на думата.

И ние мислимъ, че Херодотъ не се е изразилъ тука съвсѣмъ коректно. Той, между друго, се научилъ, че гетитѣ имали обичай да стрѣлятъ срѣщу заплашващата буря и вметналъ това извѣстие въ срѣдата на разказа си за Залмоксиса. Като знаелъ сжщо, че Залмоксисъ е главния гетски богъ, Херодотъ си обяснява тоя обичай отъ гръцко гледище: гетитѣ стрѣляли нагорѣ къмъ небото, значи заплашвали Зевса⁵⁾, защото мислѣли, че не сжществуватъ други богове, освѣнъ тѣхния богъ Залмоксисъ.^{5a)}

Обичая, да се стрѣля срѣщу облацитѣ, за да се отклони бурята, намѣрваме и у други народи. Къмъ наведенитѣ отъ Rohde⁶⁾ паралели ще прибавимъ българския обичай отъ Кюстендилско⁷⁾. „Лѣтно врѣме, кога заплашва буря, излиза отъ селото гола⁸⁾ стара жена съ запалена свѣщъ, зачувана отъ бждни вечерь, съ нѣколко червени яйца, боядисани на велики четвъртъкъ и съ едно сито, търчи срѣщу облака да го върне и вика: „върни се, върни

³⁾ Отъ Херодота черпи Псевдохеланикъ: Müller, Fragm. Hist. Graec. I p. 69. Ср. и Lucian, Scyth. I. Deor. conc. 9.

⁴⁾ Psyche 3 изд. т. II, 29, заб. 2.

⁵⁾ Тѣй тълкува и Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, III, 127.

^{5a)} A. Хѣнорол, Histoire des Roumains, стр. 30 сл. приема дуализъмъ въ тракийската религия; той мисли, че гетитѣ освѣнъ бога на свѣтлината (и на виното), почитали и единъ богъ на тъмнината; тѣ стрѣляли срѣщу облацитѣ, за да ги отдалечатъ отъ лицето на слънцето. Обаче изворитѣ не ни позволяватъ да приемемъ тоя мнѣние на учения историкъ: явно опрѣдѣленъ дуалистиченъ характеръ въ тракийската религия не се заблѣзва.

⁶⁾ ц. м. II, 28, заб. 2.

⁷⁾ Споредъ Любеновъ, Баба Ега, 1887 год. стр. 37.

⁸⁾ Голотата прогонва злия духъ на бурята: в. K g a u s s, Anthrophyteia, т. I, I сл. III, 325.

се, облаче джермане^{8a}), и иди дека е пуста гора, дека сж диви звѣрове, дека човѣк не седи, дека петелъ не пое, дека ягне не блѣе и пр“. Тогава палятъ и слама по улицитѣ, хващатъ свинѣ да квичатъ и отъ всѣкъдѣ хвърлятъ пушки срѣщу облака, за да уплашатъ и пропѣдять заедно съ него и орлитѣ⁹), които ужъ прѣдвождали градушката“.

Свѣдѣнията на Херодота за Залмоксиса се допълватъ отъ Страбона (VII, р. 297 сл.); и неговото извѣстие ще приведемъ тука изцѣло: „разказва се, че единъ гетъ, на име Залмоксисъ, служилъ на Питагора като робъ и научилъ отъ него нѣщо отъ небеснитѣ работи (τῶν οὐρανίων), други нѣща научилъ отъ Египтянитѣ, до които достигалъ въ скитанията си. Като се върналъ у дома си, билъ високо почитанъ отъ водителитѣ и отъ народа, защото имъ прѣдсказвалъ поличбитѣ (τὰς ἐπισημασίας). Най-послѣ убѣдилъ царя да го приеме като другаръ въ управлението, понеже е способенъ да извѣстява волята на боговетѣ. И отначало той билъ назначенъ жрецъ на бога, който най-много се почиталъ у тѣхъ, слѣдъ това и самъ билъ нареченъ богъ. Той се поселилъ въ една пещеря, недостъпна за други, и живѣлъ тамъ, безъ да се сношава често съ външни хора, съ изключение на царя и неговитѣ слуги. Царьтъ държалъ съ него, защото виждалъ, че хората му се покоряватъ много повече, отколкото по-рано, откогато почналъ да издава заповѣдитѣ си по съвѣта на боговетѣ. Тоя обичай траеше дори до наши дни, тѣй като постоянно се намѣрвалъ единъ, който служилъ като съвѣтникъ на царя и се наричалъ у гетитѣ богъ (θεός). И планината се считала свѣщена и така я наричатъ: името ѝ е Κωγαίονον¹⁰), както на покрай текущата рѣка. И когато Бурвиста властуваше надъ гетитѣ, противъ когото божествения Цезарь бѣше вече приготвилъ похода си, тоя санъ се заемаше отъ Декеня“¹¹).

Сега можемъ да разгледаме по-подробно горѣ приведенитѣ извѣстия. Херодотъ казва, че Залмоксисъ, при когото се събиратъ

^{8a} Името Германъ, джерманъ, ше да стои въ свързка съ „Германъ“, извѣстния обичай, съ който се проси дъждъ (Стоиловъ Мсб. 18, 651). Германъ е тракийско име а, може би, и име на божество: вж. G. Kazanov, Zur Religion der alten Thraker II, въ Klio, VI (1906), 169 сл.

⁹ S. Reinach, Rev. Archéol. 1907, II, 59 сл., Conférences au musée Guimet, 1907, стр. 81, е обърналъ внимание на свещения характеръ на орела; старитѣ го считали за носачъ на мълннията и вѣрвали, че само той не билъ удрянъ отъ гръмъ; образътъ му билъ поставянъ върху фронтона на храмоветѣ, за да отблъсква мълннията.

¹⁰ За това име в. Tomaschek, Thraker II, I, 65.

¹¹ Ср. стр. 762 : καὶ ὁ παρὰ τοῖς Γέταις θεός, τὸ μὲν παλαιὸν Ζάμολξις, Πιθαγόρειός τις, καθ' ἡμᾶς δὲ ὁ τῷ Βυρεβίστῳ θεοπέτρῳ. Δεκαίνεος. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че гетитѣ сж близко сродни съ дакитѣ; старитѣ автори често ги смѣсватъ; в. Grandis, у Pauly-Wissowa, Realenc. der klass. Altert. IV, 1951.

умрълнѣтъ^{11a}), се наричалъ и съ друго име: Γεβελείζις. Обикновено послѣдниятъ се счита за гетския богъ на небето¹²), защото ние знаемъ, че тракитѣ дѣйствително почитали единъ богъ на небето¹³). Извѣстието на Херодота за идентичността на тия два бога — въ истиността на което нѣма защо да се съмняваме — може да се обясни, ако приемемъ, че Залмоксисъ е билъ племененъ гетски богъ, който добилъ такова надмошие, щото станалъ сжщеврѣменно и универсаленъ богъ на природата и си присвоилъ и функциитѣ на бога на небето¹⁴).

Понататѣкъ Херодотъ съобщава, че гетитѣ „правѣли хората безсмъртни“ (Γέται οἱ ἀθανάτιζοντες). Ние знаемъ и за други тракийски племена, че вѣрвали въ безсмъртието на душитѣ; така напр. кробизитѣ, които живѣли около Одесосъ (Варна) и по източния край на Стара планина, и тѣхнитѣ съсѣди теризитѣ¹⁵). Rohde прѣдполага, че това „прѣселване“ на душитѣ въ по-добъръ животъ не било окончателно: навѣрно гетитѣ вѣрвали, че умрълнѣтъ пакъ ще се върне отъ оня свѣтъ¹⁶). Отъ тукъ се обяснява и оная рационастическа грѣцка приказка за Залмоксиса, върху която ще се повърнемъ: гърцитѣ забѣлѣжили сродство между Платоновото учение за странствуването на душитѣ и тракийското вѣрване. Значи и тракитѣ сж вѣрвали, че душитѣ се връщатъ, за да се въплощаватъ отново, затова сж безсмъртни. Това се потвърдява донѣкъдѣ и отъ едно извѣстие у Еврипида (Хекаба, 1265), на което е обрналъ внимание Rohde.

Впрочемъ, не трѣбва да се чудимъ, че намѣрваме и въ Тракия вѣрата въ странствуването на душитѣ. Справедливо бѣлѣжи А. Dieterich въ хубавото си съчинение „Mutter Erde“¹⁷), че тая идея се намѣрва още въ първобитното мислене: „както душата дохожда отъ земята, връща се въ земята, за да излѣзе отъ тамъ отново за раждане и тѣй нататѣкъ, това е кржгѣтъ на ражданията (κύκλος γενέσεων), който фактически принадлежи на примитивното мислене“. Тая народна вѣра, която едно врѣме се намѣрвала и въ

^{11a} в. Grimm, Deutsche Mythologie, I, 120.

¹² Tomaschek, ц. м. стр. 62; K. Brandis, y Helmolt, Weltgesch. IV, 83.

¹³ в. Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der griech. Sprache, 241.

¹⁴ в. Ed. Meyer, Gesch. der Altertums, I, 1, 2-о изд. § 51. — Припомяне си за върховния богъ на славянитѣ, за когото казва Прокопъ (de bello Goth. 3, 14): θεὸν μὲν γὰρ ἕνα, τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν πάντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσι εἶναι; ср. Krek, Einleitung in die Slav. Literaturgesch., 378. L. Leger, la Mythologie Slave, 47, 59.

¹⁵ Tomaschek, I, 97; Rohde, II 29; Müllenhoff, ц. м. III 126.

¹⁶ Suidas s. v. Ζάμολις: τοὺς ἀποθνήσκοντας ὡς Ζάμοζιν φασιν οἴχεσθαι, ἤξειν δὲ αὐθις. Καὶ ταῦτα αἰεὶ νομίζουσιν ἀληθεύειν. Θύουσι δὲ καὶ εὐωχοῦνται ὡς αὐθις ἤξοντος τοῦ ἀποθανόντος. Ср. P o m p. Mela, 2, 18; alii redituras putant animas obeuntium.

¹⁷ стр. 33, 56. Ср. и Pokorny, Mitteil. der anthropolog. Gesell, т. XXXVIII, 1908, стр. 37.

Гърция, е била развита систематически отъ Питагорейцитѣ : мистиката често е черпила отъ народната религия. Съ врѣме тя изчезнала у народа, но продължавала да живѣе въ разни сектански учения¹⁸).

Както се вижда, тая вѣра била развита силно у гетитѣ и затова е правила впечатление на гърцитѣ, които, естествено, не могли да допуснатъ, че тя е израсла у тия варвари независимо отъ чуждо влияние; затова тѣ казвали, че е заета отъ Питагора.

Има и друго тракийско вѣрване, което е сродно съ това на Γέται ἀθανάτιζοντες; това е вѣрата въ Хиперборейцитѣ¹⁹), въ единъ свещенъ, щастливъ народъ, който живѣлъ нѣкъждъ надъ планинитѣ, на небото, въ вѣчно блаженство, далечъ отъ земни грѣхове, нещастия и бѣди. Schroeder²⁰) е доказалъ че тая вѣра въ Хиперборейцитѣ — собствено блаженитѣ души на умрѣлитѣ — е тракийска; тя е била приета и развита по-нататкъ отъ гърцитѣ, найнапрѣдъ въ Беотия. Близкото сродство между щастливия животъ на Хиперборейцитѣ и тоя на умрѣлитѣ гети, които отиватъ при Залмоксиса, е съвсѣмъ ясно; Schröder²¹) справедливо бѣлжи, че богътъ на тия траки, които вѣрвали въ Хиперборейцитѣ, ще да е приличалъ на Залмоксиса или на Диониса.

Историята за Залмоксиса, която ни разказва Херодотъ, съдържа елементи, заети отъ гетската вѣра и прѣобразувани по евхемеристиченъ начинъ²²). Скриването на Залмоксиса въ подземна пещеря е измислено възъ основа на вѣрването, че тоя богъ живѣе въ планинска пещеря (споредъ Страбона Когайононъ), сжщо както Резосъ, богъ на тракийскитѣ Едони, който живѣлъ въ една пещеря въ планина Пангей²³). Може да се прѣдполага, че и душитѣ на умрѣлитѣ отивали въ оная планина, за да живѣятъ тамъ съ своя богъ. Съ това се обяснява извѣстието на Мнасеасъ (ок. 200 г. пр. Хр.) у Фотия: Ζάλμοξις, ὃς Γέται θύουσι Κρόνον νομίζοντες²⁴). Залмоксисъ се сравнява съ Кроносъ, защото и двамата властвуватъ надъ духоветѣ въ Елизиумъ²⁵). — Както душитѣ се връщали да се въплотяватъ отново, тѣй и самиятъ богъ се явявалъ периодически на земята: къмъ това сочи разказътъ на Херодота, че Залмоксисъ

¹⁸ Dieterich, Mutter Erde, стр. 56.

¹⁹ A. Dieterich: Nekyia, стр. 35.

²⁰ Arch. für Religionswiss. VIII (1904), стр. 69 сл.; моя рефератъ въ Пер. Спис. LXVI (1905), 130.

²¹ ц. м. стр. 84.

²² За слѣдното E. Rohde, Psyche, II, 30, заб.

²³ Rohde, ц. съч. I, 161; Maass, Orpheus, 67; Rohde, Kl. Schriften, II, 202, заб. 1.

²⁴ Fragm. Hist. Graec. III, 153, 13: ср. и Hesychios, s. v. Ζάλμοξις.

²⁵ v. Tomaschek, II, 1, 62.

се крилъ три години и послѣ отново се явилъ. Може би гегитѣ очаквали появата на бога слѣдъ изтичането на всѣки три години²⁶).

Друго обяснение дава Маасс²⁷). Споредъ него Залмоксисъ отговаря точно на грѣцкия Орфей. Орфей слизалъ въ Ада и слѣдъ извѣстно врѣме пакъ излѣзълъ; тѣй сѣщо и Залмоксисъ; и двамата умрѣли и пакъ оживѣли, за да увѣрятъ почитателитѣ си въ това, що видѣли на оня свѣтъ ; както умрѣлитѣ траки отивали при Залмоксиса, тѣй ще да е било и съ почитателитѣ на Орфея. Като взима това прѣдъ видъ, Маасс константира двѣ противоположни вѣрвания за оня свѣтъ у тракитѣ : Дионисовото и това на Залмоксиса. Сѣщо и изпращането посланикъ при Залмоксиса имало паралела у орфицитѣ : послѣднитѣ давали на умрѣлия въ гроба написани таблици²⁸).

Мнѣнието на Маасс не може да се приеме; безъ да се впускаме въ подробности, ще забѣлѣжимъ само, че въпросътъ за Орфея е много споренъ. Томашекъ мисли²⁹), че сказанието за Орфея е тракийско; Маасс го счита грѣцки богъ; споредъ други той е фингирана личностъ. Въ послѣдно врѣме по тоя въпросъ се изказа и S. Reinach³⁰); той счита Орфея за тракийски; споредъ най-разпространеното сказание Орфей билъ разкъсанъ отъ менадитѣ, които се наричали Бассари, въ планина Пангей. Reinach доказва, че първоначално било разкъсвано и изядано отъ почитателитѣ едно свещено животно (тотемъ), което при по-нататъшното антропоморфично развитие на религията било замѣстено съ божество — човѣкъ. Така Дионисъ замѣстилъ бика; тѣй сѣщо и Орфей замѣстилъ едно свещено животно, именно лисицата (*βασάρα* значи по тракийски лисица). Reinach изтъква добръ и аналогията между Дионисъ-Загрея и Орфея.

Въ всѣки случай орфиката е израсла възъ основа на тракийския Дионисовъ култъ и неговитѣ мити³¹); ала сходство

²⁶ Споредъ Томашека (Thraker, II, 1, 63) тритѣ най-лоши зимни мѣсеци, прѣзъ които природата спи, сѣ обрънати въ мита на три години, прѣзъ които богътъ спи въ земята; на четвъртата той пробива покривката си („кожата“) и дава отново плодородие; неговата епифания се чествувала съ буини енгуснастични празници.

²⁷ Orpheus, стр. 158.

²⁸ O. Gruppe, griech. Mythologie, II, 1030, мисли напротивъ, че слизането на Залмоксисъ въ Ада е копирано отъ това на Орфея. Споредъ него тия свѣдѣния за Залмоксиса били заети отъ мистически пжтеописания, произлѣзли въ грѣцкитѣ колонии на Понта (ibid. 1032). — A. Dieterich, Nekyia, 130, обръща внимание на обстоятелството, че и за Питагора се разказвало, че слизалъ въ Ада, единъ разказъ подобенъ на тоя за Залмоксиса; това е обяснимо, защото и Залмоксисъ е свързанъ съ орфическо-питагоровата легенда. — За таблицитѣ в орфицитѣ в Dieterich ц. м. 85 сл. Harrison, Prolegomena стр. 573 сл.

²⁹ ц. м. II, 1, 51.

³⁰ Cultes, Mythes et Religions, II, стр. 85.

³¹ В. Rohde, Psyche, II, 103 сл. Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgesch. 3^e изд. II, 352 сл. Schömann-Lipsius, Griech. Altert. II, 378. Gomperz, Griech. Denker, I, 437 мисли, че Rohde надцѣнява влиянието на тракитѣ върху орфиката; той приема и египетско-вавилонски влияния върху

между Замолксиса и Орфея не съществува, както изтъква и Rohde³²); сжщо ние не виждаме никаква прилика между изпращането на посланикъ при Замолксиса и таблицитѣ на орфицитѣ.

Има достатъчно основания да приемемъ, че Замолксисъ е гетския Дионисъ³³). Rohde е изтъкналъ аргументитѣ, които говорятъ въ полза на това мнѣние. Едно интересно мѣсто у Платона (Charmid. 156 Д) ни учи, че въ култа на Замолксиса не е липсвалъ ентузиазъмътъ, сжщо както въ Дионисовия култъ. На това мѣсто казва Сократъ: „научихъ това басне (ἐλφοδί = магйосно изречение) въ похода отъ едного отъ тракийскитѣ лѣкари на Замолксиса, за които се казва, че вѣрватъ въ безсмъртието на душата. Тоя тракиецъ казваше, че елинскитѣ лѣкари имали право, като твърдѣли, че единъ членъ не може да се изцѣри, безъ да се гледа сжщеврѣменно цѣлото тѣло. Но Замолксисъ, нашиятъ царъ, който е богъ — каза той — казва, че, както не бива да се почва да се лѣкуватъ очитѣ безъ главата и главата безъ тѣлото, така и тѣлото — безъ душата... тѣй като всичко излиза отъ душата, добро и лошо ; басенията и пѣснитѣ, съ които трѣбва да се лѣкува душата, това сж добритѣ учения“. По-долу (стр. 158) четемъ: „ако си трезвенъ и умѣренъ, нѣма нужда нито отъ басенията на Замолксиса, нито отъ тия на Хиперборейския Абарисъ“³⁴).

Тия тракийски лѣкари, за които говори Платонъ, отговарятъ точно на тѣй нареченитѣ Medicinmänner у дивитѣ племена, които не само лѣкуватъ, но сж и врачове, могатъ да изпадатъ въ екстазъ, за да се сношаватъ съ духоветѣ. Замолксисъ билъ най-добриятъ лѣкаръ-магйосникъ. У дивацитѣ често пжти тия Medicinmänner се считатъ за въплотени божества³⁵) и получаватъ божески почести. Grazer³⁶) навежда примѣри; интересна е една африканска паралела за единъ бого-човѣкъ, който живѣлъ въ една пещера,

орфическитѣ учения (ц. съч. 77; III). Ср. и А. Dieterich, Nekyia, стр. 73 сл.

³² Kleine Schriften, II, 309. Противъ Maass в. и Пог о д и н ъ, Къ вопросу о Оракийцахъ, стр. 20 сл.

³³ Chantepie de la Saussaye, II, 310. – Мнѣнието на Rösler, Romän. Studien стр. 59, че Замолксисъ отговаря на Аресъ, не може да се приеме; сжщо и Брунъ, Черноморье I 255 счита Замолксиса богъ на войната. Schneider (Anzeiger der Akad. der Wiss. in Krakau, 1905, n° 3—5, стр. 40 сл.) е изказалъ мнѣние, че Замолксисъ означава единъ змѣй, който живѣе въ искусствена подземна пещера. Споредъ него и Замолксисъ и Гебелезисъ произхождатъ отъ Изтокъ: послѣдниятъ се почиталъ въ форма на бикъ по планински върхове. Първоначално тѣзи богове били различни, по-послѣ били отжждествени подъ финикийско влияние. Тия мнѣния, па и етимологитѣ на Шнайдера ни се виждатъ много проблематични.

³⁴ Εἰ σφόδρον ἰκανῶς, οὐδὲν ἔτι σοὶ ἔδει οὔτε τῶν Ζαλμόξιδος οὔτε τῶν Ἀβάριδος τοῦ Ὑπερβορέου ἐλφοδῶν.

³⁵ Grazer, Lectures on the early history of the Kingship, стр. 130 и на др. м.

³⁶ Цит. съч. стр. 135.

невижданъ отъ никого, сѣщо като жрецътъ-богъ въ по-горѣ съобщеното извѣстие на Страбона.

Съ оргиастическия култъ е тѣсно свързано и пророчеството ; и наистина и Залмоксисъ се явява като пророкъ (*μάντις*)³⁷). Въ култа на Диониса служителитѣ му често се идентифициратъ съ самия богъ; и това намѣрваме у гетитѣ; главния жрецъ се нарича „богъ“. И жъртване на човѣкъ, което срѣщаме въ Дионисова култъ³⁸), не липсува у гетитѣ; както видѣхме, Херодотъ описва, какъ се прашалъ пратеникъ на Залмоксиса; това не е нищо друго освѣнъ човѣшка жъртва³⁹).

Вѣрването, че Залмоксисъ живѣлъ едно врѣме като човѣкъ⁴⁰), е лесно обяснимо; ако сегашния жрецъ носѣтъ името „богъ“, могло да се приеме, че и богъ Залмоксисъ сѣщо билъ човѣкъ. Не е чудно значи, дѣто Залмоксисъ се описва и като законодатель. Така четемъ у Порфирия (*Vita Pythag.* 14, 15): Питагоръ ималъ едно момче, което купилъ отъ Тракия, на име Замолксисъ, защото при раждането му хвърлили надъ него една мечка кожа, а пѣкъ тракитѣ наричатъ кожата *ζαλμός*. Питагоръ го обичалъ и го обучавалъ въ учението за небеснитѣ нѣща (*τὴν μετέωρον θεωρίαν*) и въ всичко, отнесеце се до жъртвоприношенията и богослужението. Нѣкои пѣкъ казватъ, че той се наричалъ и Талесъ (*Θαλής*). Като Херкулесъ го почитали варваритѣ. Дионисифанъ (непознатъ писателъ) казва, че той билъ робъ на Питагора, но падналъ въ рѣцѣтъ на разбойници и понеже билъ стигматизиранъ⁴¹), привързалъ си лицето поради бѣлѣзитѣ; нѣкои казватъ, че името Замолксисъ значи „чуждъ човѣкъ“ (*ξένος ἀνὴρ*)⁴²). Тукъ, значи, Залмоксисъ е номотетъ, който учрѣдилъ цѣлия култъ. Отъ сѣщото извѣстие заключаваме, че гетитѣ си прѣдставлявали своя богъ тетовиранъ, както тракитѣ — Ареса⁴³). Защо Залмоксисъ се почиталъ и като Херкулесъ, не може да се каже сигурно; споредъ Томашека

³⁷ В. напр. Strabo, 16, p. 762.

³⁸ В. Rohde, Psyche II, 45. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion, 485, 489. Kern u Pauly — Wissowa, Realenc. s. v. Dionysos, Sp. 1033.

³⁹ За човѣшки жъртви у гетитѣ в. Ovid. Ex ponto 4, 9, 84; тѣ ни напомнятъ жъртуванията на човѣци, които ставали всѣки петъ години у Келтитѣ: в. Diodor, V, 32, 6; ср. С. Jullian, Histoire de la Gaule, II, 102.

⁴⁰ Племето Вадое вѣрва, че главниятъ мзиму (mizimu се наричатъ духоветѣ на умрѣлитѣ) билъ едно врѣме човѣкъ и голѣмъ магесникъ, в. Veltен, Schilderungen der Suaheli, стр. 195 сл.

⁴¹ Т. е. тетовиранъ.

⁴² Споредъ прѣвода у Müllenhoff D. Alt. III, 130.

⁴³ За тетовирането на тракитѣ в. Müllenhoff, III, 51 заб. Tomaschek, I, 116 сл.

това указва на нѣкакви борби на бога съ неприятелскитѣ природни сили⁴⁴).

Антоний Диогенъ⁴⁵) разказва, че Астрей (Ἀστραῖος) съ приятелитѣ си Деркились и Мантиниасъ (братъ и сестра) избѣгълъ у тракитѣ при Залмоксиса, приятеля на Астрея; Залмоксисъ имъ дава оракуль, който имъ заповѣдва да идатъ въ Туле. Астрей, сѣщо почитанъ божески отъ гетитѣ, останалъ при Залмоксиса, а другаритѣ му тръгнаха да странствуватъ по-нататъкъ. За Астрея Антоний Диогенъ ни казва по-рано, че билъ намѣренъ отъ Мнесарха, бащата на Питагора, като малко дѣте, билъ нареченъ Астрей и отхраненъ съ неговитѣ синове; по-послѣ той подарилъ Астрея на сина си Питагора, който го изучилъ. Това извѣстие ни напомнюва по-рано споменатото, че Залмоксисъ билъ робъ на Питагора; може да се приеме, че Астрей е прозвище на Залмоксиса, което олицетворява небеснитѣ познания на бога, които му се приписватъ отъ Страбона⁴⁶).

И у Диодора⁴⁷) Залмоксисъ се явява като номотетъ и учителъ, чрѣзъ чиято уста говори Хестия. Томашекъ прѣдполага, че и Хестия била почитана отъ тракитѣ, ако и да не знаемъ тракийското ѝ име. Трѣбва да споменемъ и бѣлѣжката на Suidas: Ζάμολις, θηλικῶς, ὄνομα θεᾶς, т. е. имало и богиня съ това сѣщото име; ала отъ това кратко извѣстие не можемъ да вадимъ никакво заключение.

Интересно е и извѣстието на Хесихия : Σάλμοξις· Ὁ Κρόνος, καὶ ὄρχησις· καὶ ᾠδή; значи съ думата Залмоксисъ се означавалъ единъ танць и една пѣсенъ. Томашекъ⁴⁸) мисли, че тая бѣлѣжка си води началото отъ нѣкоя комедия, въ която се прѣдставялъ гетски танць съ мечове καλαβρισμός). Това прѣдположение едва ли е приемливо. Ние се съгласяваме съ Müllenhoff⁴⁹), който мисли, че това извѣстие на Хесихия ни учи нѣщо за култа на Залмоксиса: навѣрно танцитѣ и пѣснитѣ, които се устройвали и пѣли въ честь на бога, носѣли неговото име. Като паралела, която потвърждава

⁴⁴ Споредъ Cassius Dio, 51, 26 титанитѣ, слѣдъ като били побѣдени отъ боговетѣ, избѣгали въ пещерята Кеїрис (въ западния Хемъ); в. Томашекъ, ц. м. II, 1, 66.

⁴⁵ Erotici scriptores, ed. Hirschig, p. 509 — Тоя писателъ се поставя въ I в. сл. Хр.: писалъ единъ романъ върху „чудесата отвѣдъ Туле“: Rohde, der griech. Roman, 250 сл. Christ, Gesch. der griech. Litt. 3° изд., 816.

⁴⁶ V. Müllenhoff, III, 129.

⁴⁷ I, 94 : Παρὰ μὲν τοῖς Ἀριανοῖς Ζαθραύστην ἱστοροῦσι τὸν ἀγαθὸν δαίμονα προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ δίδοναι παρὰ δὲ τοῖς ὀνομαζομένοις Γέταις τοῖς ἀπαθανατίζουσι Ζάμοξιν ὁσαύτως τὴν κοινὴν Ἑστίαν παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις Μουσην τὸν Ἰαὼ ἐπικαλούμενον θεόν. — Ср. Сжшо Jordanes, get. 39.

⁴⁸ Ц. съч. II, 1, 67.

⁴⁹ Цит. съч. стр. 130.

това мнѣние, можемъ да наведемъ извѣстието на Ксенофонта (Anab. VI, I, 6): καὶ ὁ μὲν σκυλεύσας τὰ ὄπλα τοῦ ἑτέρου ἐξήει ἄδων τὸν Σιτάλκην. Значи, както е имало пѣсенъ съ име Σιτάλκας, която се пѣла въ честь на Ситалкъ, тъй ще да е било и съ Залмоксиса.

Остава ни да кажемъ нѣколко думи за формата и етимологията на името. Формата на името се колебае между Ζάλμοξις и Ζάμολξις: втората се срѣща обикновенно у по-къснитѣ писатели. Ние трѣбва да прѣдпочетемъ първата (Σάλμοξις), която намѣрваме въ най-добритѣ ржкописи на Херодотовото съчинение; тя се потвърждава и отъ личнитѣ имена, въ които срѣщаме елемента: — ζέλιμης, — ζέλιμης, — σέλιμης⁵⁰).

Споренъ е въпросътъ за етимологията на думата ; споменахме вече по-горѣ, че споредъ Порфирия тракийския демонъ Залмоксисъ билъ нареченъ така, защото веднага слѣдъ раждането му го завили съ мечешка кожа; а пъкъ кожа на тракийски се казва ζαλμός. Съ право бѣлѣжи G. Meyer⁵¹), че ζαλμός споредъ старитѣ значи само „кожа“, а не „мечешка кожа“, както мисли напр. Томашекъ⁵²). Fick, като излиза отъ формата Ζάμολξις, която срѣщаме у Свидасъ, сближава ζαλμός съ гръцкото χλαμύς, а втората съставна часть — съ ἔλκω; значението на името ще бжде споредъ него „облѣченъ въ кожа“ (Fellträger)⁵³). G. Meyer⁵⁴) казва, че, ако точната форма е σαλμ — или σελμ —, може да се сравни най-добрѣ съ староинд. śarman — (кожа, покривка), както бѣше прѣдложилъ още J. Grimm. Тълкуването на втората часть на името е още по-несигурно⁵⁵). Ако свѣдѣнията на Порфирия изобщо заслужаватъ нѣкакво довѣрие, то бихме могли да приемемъ, че гегитѣ първоначално си прѣдставлявали своя богъ като мечка, т. е. бихме имали слѣда отъ тотемизъмъ⁵⁶). Споредъ едно тракийско сказание Полифонта, внучка на Ареса, прѣзирала любовта, т. е. Афродита; за наказание посѣдната ѝ вдѣхнала любовъ къмъ една мечка, отъ която тя родила Агрива и Орея⁵⁷). Само по себе си това прѣдположение не е невѣроятно, защото има и други слѣди отъ тотемизъмъ у старитѣ траки, както е показалъ S. Reinach. Обаче рисковано

⁵⁰ В. Tomaschek, Thraker, II, 2, 39. Ср. и името на града Σαλμυδησσός.

⁵¹ Beiträge zur Kunde der Indogerm. Spr XX, 122.

⁵² Цит. м. II, I, стр. 10, 66.

⁵³ Fick, die ehemalige Spracheinheit der Indogerm., стр. 418. — Подробно в. Hehn-Schrader, Kulturpflanzen und Haustiere, 7 изд. 544.

⁵⁴ Цит. м., стр. 122.

⁵⁵ В. Tomaschek, II, I, 67. — Cless, у Pauly, Realenc. s. v., сравнява Σάμολξις съ литовския Zemeluks (за когото в. Usener, Götternamen, 104).

⁵⁶ В. S. Reinach, Cultes, Mythes, I, стр. 20.

⁵⁷ В. Pauly-Wissowa, R. E. II, 2761. Rohde, Psyche, II, 8, заб.

е да правимъ по-нататъшни заключения върху една несигурна етимология.

Казахме вече по-горѣ, че Залмоксисъ е гетския Дионисъ; щомъ е така, и за него ще важи характеристиката, която дава Керн⁵⁸) за Диониса. И Замолксисъ трѣбва да се счита за единъ великъ богъ, когото е подчинена цѣлата природа, а главно човѣкътъ⁵⁹). Съ това се обяснява и обстоятелството, дѣто той се идентифицира съ Гебелезисъ, Кроносъ и пр.

Идеята за безсмъртието на душата, която завзимала толкова важно мѣсто въ народната религия, не е останала безъ влияние върху обществения и политически животъ на гетигѣ. Отъ нея се развилъ извѣстенъ аскетизмъ, за който имаме и други извѣстия⁶⁰). Царетѣ, които сж искали да ободрятъ народа въ врѣме на нещастия, сж могли да се възползватъ отъ тия идеи. Така напр. въ врѣмето на Бурвиста главния жрецъ Декеней, който самъ се считалъ „богъ“, игралъ голѣма роль като помощникъ на царя въ реформаторскитѣ му стремежи⁶¹). Старитѣ автори разказватъ за тракитѣ, че прѣзирали смъртъта и често я желаяли: тоя тѣхенъ характеръ се дължи отчасти пакъ на сжщата идея за безсмъртието на душата⁶²).

⁵⁸ Pauly-Wissowa, R. E. V, 1013.

⁵⁹ Schneider, Wiener Stud. XXV (1903) стр. 153, мисли че единствения богъ на гетигѣ е билъ богътъ на слънцето Хелиосъ; за доказателство навежда Sophocl. Tereus fr. 523: "Нлие, φιλίππος θρηίζει πρέσβιστον σείβας; ала трѣбва да се забѣлѣжи, че Софокль привежда едно орфическо мнѣние; Орфей именно почиталъ само слънцето и го наричалъ Аполонъ; ние нѣмаме основание да приписваме това вѣрване на тракитѣ: в. Wilamowitz, Griech. Tragödien, II, 30 заб. 2.

⁶⁰ В. Strab. VII, 296. Brandis y Pauly-Wissowa, IV, 1954 сл.

⁶¹ Strab. p. 304: Πρός-δέ τήν εὐλείθειαν τοῦ ἔθνους συναγωνιστήν ἔσχε Δεκαίειον ἄνδρα γόητα, πελανημένον κατὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ προσημασίας ἐκμεταθηκότα τινὰς δι' ὧν ὑλεκρίνετο τὰ θεῖα: καὶ δι' ὀλίγου καθίστατο θεός.

⁶² Tomaschek, I, 129. Сжщото разказватъ старитѣ автори и за келтитѣ, които тоже вѣрвали въ безсмъртието на душата (в. Dottin, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique, 258 сл.); влияние на тракитѣ върху учението на Друнитѣ приема Barth, über die Druiden der Kelten, (1826), цитирано у C. Jullian, Histoire de la Gaule, II, 87, заб. 5. — Дисертацията на Rhousopoulos, de Zamolxide (Göttingen, 1852) не бѣше ни достъпна.